

ĐURO FERIĆ KAO PJESNIK HRVATSKIH FIZIOKRATA I JEDAN OD ZAČETNIKA HRVATSKOG NARODNOG PREPORODA

Pristup temi zahtijeva u prvom redu odgovor na pitanje kako je Ferić zamišljao pojam i ulogu pjesnika i književne publike, a potom pregled okvira njegova rada u kojem se on pojavljuje kao predstavnik skupine ljudi vezanih stanovitim ideološkim svjetonazorom. Uvodno ćemo, dakako, razmotriti gospodarske, društvene i intelektualne prilike u Dubrovniku pred francusku okupaciju i gubitak slobode.

Od šezdesetih godina 18. st. znamo za žučljiva trvenja »salamankeza« i »sorboneza« što su se odvijala zbog »čistoće krvi«, a ne zbog ideoloških razloga. Kasnije Miho Sorkočević, blizak talijanskim prosvjetiteljima, okuplja svoju skupinu na demokratskim načelima, ali bez oslonca na strane sile što prema Dubrovniku vode politiku kakva im odgovara ne osvrćući se na svoje simpatizere u Gradu.¹ U to doba, poslije raspuštanja Družbe Isusove 1773, javlja se opozicija konzervativaca i fiziokrata, plemstva i građanstva. Plemstvo drži vlast i građanstvo u zavisnosti. Vlast plemstva temelji se prije svega na zemljoposjedu.² Međutim plemići sudjeluju novcem i u pomorstvu, pa se vode raspre je li pomorstvo razvijeno neproporcionalno na štetu poljodjelstva koje je zaostajalo.

Kad je Napoleon ukinuo Mletačku Republiku javlja se u Dubrovniku cenzura i istraga protiv jakobinaca, iako su ideje francuske revolucije sporo prodirale u Dubrovnik jer je dubrovačko građanstvo bilo rasuto po Balkanu. Sredozemlju, pa i po atlantskim lukama.³

Raspre o odnosu poljodjelstva, trgovine i zanata, o poljodjelstvu kao osnovi novog državnog gospodarstva spadaju u okvir merkantilizma koji je trgovinu omalovažavao osim ako je ona bila izvozna.⁴ Naprednjaci se orijenti-

¹ Ž. Muljačić, *Salamankezi i sorbonezi u Dubrovniku, Prilog etimologiji naših političkih naziva*, Filologija, 2, Zagreb 1959, str. 161—173; isti, O strankama u starom Dubrovniku (Prilog povijesti dubrovačkog društva 18. stoljeća), Anali Histo-rijskog instituta JAZU u Dubrovniku, 6—7 (1959) str. 25—40; isti, Miho Sorkočević i talijanski prosvjetitelji, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, 28 (1962) br. 3—4, str. 243—254.

² M. Novak — Sambrailo, *Politika Dubrovčana*, Starine JAZU, knj. 55 (1971) str. 151—189.

³ Ž. Muljačić, *Istraga protiv jakobinaca 1797. god. u Dubrovniku*, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku 2 (1953), str. 235—252; isti, Echi dell'illuminismo italiano a Ragusa, Atti del secondo congresso internazionale di studi italiani, Firenze 1958, str. 367—373.

⁴ J. Kulischer, *Opća ekonomska povijest srednjega i novoga vijeka*, druga knjiga, Novi vijek, Zagreb 1957, str. 29—104. F. Lütge, *Deutsche Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Ein Überblick, Berlin — Göttingen — Heidelberg 1952, str. 233, 261.

raju prema filološkim pitanjima, jezičnom purizmu kao Marko Bruerović, skupljanju narodnih umotvorina kao Josip Betondić i Đuro Ferić,⁵ pišu se rječnici, pa dubrovački filozofi igraju znatnu ulogu u preporodu, dakle trećem razdoblju hrvatskog jezičnog razvoja.⁶

U okviru tih suvremenih strujanja spada i *Accademia otiosorum eruditorum* — *Accademia degli oziosi eruditi* osnovana u Dubrovniku između 1690. i 1695. na načelima rimske *Arcadije*, dakle kao društvo jednakih uza svu heterogenost članstva. Ona se napokon odlučila za hrvatski jezik, a tako i *Akademija od šturaka* i *Intrepidi arcades*, što ju je 1802. osnovao Antun Kaznačić.⁷ Dok su te akademije prije svega okupljale pjesnike i učenjake svake struke kao i *Arcadia*,⁸ akademija Miha Sorkočevića u kojoj je živo djelovao i Tomo Basiljević, okuplja prije svega znanstvenike, a tek onda književnike. Ti pisci koji sljede Lockeov spis *Some Thoughts Concerning Education* (1693) vjeruju u ulogu odgoja i naobrazbe u obnovi i posuvremenjivanju Republike, Ciceron im je uzor naobraženog državnika. Djelatnost svih tih akademija neprestano je zamirala. Ova Miha Sorkočevića morala je prekinuti rad zbog optužbi i sumnjičenja što se i reklo u govoru koji je objavio Maixner (*La quale Accademia dopo una Decina di sessioni dovette disgraziatamente sopprimersi per sedere alla malignità de tempi perversi che anche le virtuose istituzioni sanno denigrare, accusare, e render sospette*).⁹

Dubrovačke akademije bave se prije svega književnim, kulturnim, filološkim, pa političkim pitanjima za razliku od akademijâ u mletačkoj Hrvatskoj, koje se krajem 18. st. u prvom redu bave poljodjelskim pitanjima, o čemu se dosada malo pisalo.¹⁰ Tu se raspravlja o tome, kako poboljšati prinose, koje kulture uzgajati, kako zemlju gnojiti, kako unaprijediti stočarstvo, ukratko, kako bolje živjeti. O tim pitanjima tiskano je mnogo knjiga i članaka.

Ta razlika mogla je nastati zato što u mletačkoj Hrvatskoj nije bilo slobodnog prometa i prodaje zemalja, zemljišni posjed bio je rasut, pa je tako samo 1/7 obradive zemlje bila stvarno obrađena.¹¹ U Dubrovniku stari zakoni o ograničavanju prodaje zemlje izumiru u 18. st., pa mnoge zemlje

⁵ V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*. Drugi dio od 1526—1808, NZMH, Zagreb 1980, str. 395—399.

⁶ D. Brozović, *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*, u: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, uredili Aleksandar Flaker i Krunoslav Pranjić, Zagreb 1978, str. 39.

⁷ M. Deanović, *Odrzi talijanske akademije »Degli Arcadi« preko Jadrana*, preštampano iz 248. i 250. knjige »Rada« JAZU, Zagreb 1934.

⁸ *Storia letteraria d' Italia scritta da una Società di professori*, T. Concari, Il Settecento, Milano, s. a. str. 13. (Ovu publikaciju ubuduće nazivam kraće SLI₁.)

⁹ R. Maixner, *O akademiji Miha Sorkočevića*, Građa za povijest književnosti hrvatske. 23 (1952), str. 57—67, citat na str. 62; Ž. Muljačić, *Dva priloga povijesti dubrovačkih akademija*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. IV—V (1958—1959) str. 320—334.

¹⁰ D. S. Karaman, *Prva hrvatska Akademija i gospodarsko društvo u Splitu*, Split 1899. I. Širola, *Kulturne prilike u Dalmaciji na koncu XVIII. stoljeća*, Zagreb 1896. Sl. Štampar, *Ekonomisti XVII. i XVIII. stoljeća*, Zagreb 1952. V. Omašić, *Osnivanje agrarne akademije u Kaštel-Lukšiću 1788. i početak njenog djelovanja*, *Mogućnosti* 1970, br. 2. Š. Peričić, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, Zadar 1975 (dis.), str. 37—39, 220—221. i dr. Ja spremam opširniji prikaz ideološkog sadržaja tih akademija.

¹¹ Š. Peričić, op. cit., str. 27.

ulaze u posjed seljaka i kapetana.¹² To plaši vlastelu koja se boji da bi se kapetani mogli previše obogatiti što bi dovelo u pitanje njihovu vlast.¹³ Nedoostojanje poljodjelske literature u Dubrovniku može objasniti i postojanjem cenzure, koja je bila sve prije nego snošljiva.

Naobraženi ljudi u Dubrovniku okupljeni su ponajviše u akademijama. Oni se zanimaju za novine u kulturi i filozofiji zapadne Evrope. Među njima ima plemića i pučana. Sam Ferić bio je pučanin, sin trgovca, rođen u Dubrovniku 1739, svećenik, učenik isusovaca, od 1808. predsjednik zbora kanonika, 1815. generalni vikar dubrovačke nadbiskupije. Umro je 1820.¹⁴

Ferić je bio tip učena pjesnika. Bila je to u prvom redu profesorska učenost koja ga je pobuđivala da parafrazira latinske pisce kako bi učenicima olakšao čitanje, pa je tako Ferić uz Raimunda Kunića vrlo obilan parafrazator u našoj književnosti.¹⁵ Tako je Ferić u *Paraphrasis psalmoorum poetica auctore Georgio Ferrich ragusino cui accidit in utriusque Testamenti cantica cum annotationibus* (Dubrovnik, Andrija Trevisan, 1791) u uvodu (*Praefatio ad lectorem*) opisao psalme Davidove kao pjesme (*brevia poemata*), i to je za nj bilo važnije od njihova vjerskog sadržaja što može biti tipično za njegovo ne osobito pobožno doba u koje je Malebranche proglasio Boga za vrhovnu mudrost i time ga prema Fénelonovu mnijenju podčinio razumu, a vjeru filozofiji.¹⁶ Ferić je vjeru potčinio književnosti približivši se Shaftesburyjevu mišljenju da su ljepota, dobrota i Bog jedno te isto.¹⁷

Čitanje psalama stvara stanovitu monotoniju. Tako će parafraza psalama biti njihova dorada u pjesničkom smislu (*in carmen sive alcaicum, sive sapphicum, sive hendecasyllabum*), ako se samo nađu prikladnije riječi i stih, i ako se naprave dopadljivim čitatelju (*habeo tue Paraphrasi multum pretii ornamentique adjectum iri propter unicam harmonicam varietatem hasque solas carminum alternationes satis futuras, ut lector ad longam continuationem huius suavissime lectionis alli caretur*). Prema tome, ne možemo smatrati da je Ferić, kako smatra Stjepan Kastropil, bio više erudit nego pjesnik.¹⁸ Ferićev parafrazatorski rad je tekao u prvom redu u smjeru poetiziranja psalama, pri čemu je radije kao izlika služio nazor oca protureformacije, kardinala Roberta Bellarina, o nejasnosti (*obscuritas*) psalama.

Ferić, koji je bio profesor, parafrazirao je psalme vjerojatno zato da izide u susret čitatelju đaku. To se vidi iz jedne pjesme iz pjesmarice Marka Marinovića 1833. pod naslovom *Pjesni Slovinske i razlike tomacenja u isti jezik spjevane*. Naslov pjesme je »Varhu tomacenja ucene pjesni u latinski jezik po D. Ghuru Ferichju, Pjesan II.«

¹² V. Foretić, op. cit., str. 283.

¹³ Ž. Muljačić, *Istraga protiv jakobinaca*... str. 283.

¹⁴ Ž. Puratić, *Prilog proučavanju latiniste Đure Ferića (1739—1820)*, Marulić, 9 (1976), br. 1, str. 60—61. T. Chersa, *Della vita e delle opere di monsignore Giorgio Ferrich, discorso di...*, Dubrovnik 1824.

¹⁵ Ž. Puratić, *Prepjevi ili pjesničke parafraze Đura Ferića*, Zadarska revija, 1978, br. 4, str. 361—370; isti, *Đuro Ferić i Kvint Horacije Flak*, Živa antika, 16 (1966), str. 333—337. V. Vratović, *O recepciji Horacija u hrvatskih latinista*, Forum, 14 (1975), br. 9, str. 529—534.

¹⁶ P. Hazard, *La crise de la conscience européenne 1680—1715*, Paris 1961, str. 124—126.

¹⁷ Ibid., str. 280.

¹⁸ Jedno dosad nepoznato pjesničko djelo Đura Ferića, *Anali Hist. instituta u Dubrovniku JAZU*, 4—5 (1956), str. 402.

(..)

Trud je pjevat tughje misli
Nu je vechja paka dika
Drugi bogje kad promislim
Od parvoga scto pjesnika.

Da, kakva se, i kolika
Ima tebbi hvala datti
Tughje is tughja hi jezika
Umjiesc pjesni obrachjati.¹⁹

Ferićevi nazori o parafraziranju vezani su uz nazore Krste Staya,²⁰ koje je izrekao u svojoj poslanici *Christophori Stay ad Benedictum fratrem epistola* u djelu *Philosophiae recentioris a Benedicto Stay in Rom. Archigymn. publ. eloquentiae profess. versibus tradite Libri X. ad Silvium Valentium cardinalem amplissimum cum adnotationibus, et supplementis P. Rogerii Josephi Boscovich S. J. in collegio Rom. publ. matheseos profess. Tomus I.* (Rim, 1755).

On je smatrao da je filozofiranje jednostavnije od *musarum habitum*, koje je strože u izboru riječi. No zato je pjesnička riječ sjajnije, raznolikija i jasnija pa će upravo ta poetizacija filozofije biti posao parafrazatora. Parafrazator poetizator će u svojem radu ublažiti oštrinu riječi i napraviti riječ umjerenijom. K tome pjesnici znaju za razne stilove (*varia dicendi genera*) kao npr. kičena riječ u važnim stvarima i tankočutnsot u čuvstvenim (*ut de majoribus rebus locupletior sit oratio, atque ornatior, de temioribus autem presior ac subtilior*).

U *Christophori Stay de poiesi didascalica dialogus*, što je uvod u *Philosophiae recentioris versibus traditae a Benedicto Stay libri decem, tomus tercius cum adnotationibus Rogerii Boscovich* (Rim, 1792) pisac ustaje protiv nazora da didaktička književnost nije umjetnička pa se poziva na Hesioda kod kojeg ljepota basne objašnjava predmete (*qua obscuras res etiam ec difficiles quispiam expedire, ac illustrare fabulis posset?*), pa je tako i stoik Zenon pisao basne koje nisu ništa drugo nego ilustracija filozofije. Tako je Homer opisao stihom Ahilovu žalost za Briseidom bolje nego što bi to uradio filozof. Pjesnik će kod čitatelja pobuditi žalost, pohotu, divljenje i druga čuvstva (*tristitiam, voluptatem, admirationem, aliosque sensus*). Bilo je to načelo po kojem je Ferić strukturirao svoje *Fabulae ab illyricis adagiis desumptae* (Dubrovnik, 1794) želeći ilustrirati duh naših poslovice, a ne stvarati odnose prema Fedru i drugim fabulistima.²¹ Razlika je samo u tome što je filozof u Ferićevu slučaju narodna mudrost, pa Ferić piše svoje basne kao ilustraciju koje narodne poslovice. Ti estetički stavovi ulaze u okvir odnosa ljepote i razuma u kar-

¹⁹ To je rkp. 708. u Arhivu samostana male braće u Dubrovniku. Ovom prilikom zahvaljujem gvardijanu Mariju Šikiću i njegovoj samostanskoj obitelji na susretljivosti i gostoljubivosti koju su mi iskazali kad sam u srpnju 1780. bio u Dubrovniku.

²⁰ Djelovanje učenika Dubrovčana u Rimu prikazao je Ž. Muljačić: F. Müntner, R. Bošković i rimska kolonija hrvatskih latinista, Anali Hist. instituta JAZU u Dubrovniku, 12 (1970), str. 345—354.

²¹ Ž. Puratić, *Fabule i Periegesis Đorđa Ferića (1739—1820)*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, 8 (1976), str. 263. M. Stojanović, *Adagia illyrica dubrovačkog latinista Đure Ferića*, Balcanica SANU 3 (1972), str. 488.

tezijanizmu, J. P. Crousaza, koji je ljepotu smatrao izrazom istine nalazeći je u ljepoti pojedinih znanosti, kao što su geometrija, algebra, astronomija, fizika ili povijest, a mogu podsjetiti na stavove mletačkog estetičara Antonija Contija koji je smatrao da pjesnik sve mora izraziti u slikama.²² Ta estetička shvaćanja bliska su nazorima *Arcadije* u pjesništvu, a Ferić je bio njezin član. Za te pisce pjesništvo je bilo virtuoznost za umne gospođe, elegantni dilentalizam dokonih patricija i slabo pobožnih svećenika, zvučna igra riječi ili elegantna fraza s brojnim transpozicijama.²³ Pietro Metastasio dobro je izrazio to shvaćanje pjesništva koje je kod njega pitanje osrednjih zaljubljeničkih strasti i teškoća što će se svladati u postanku pjesničkog jezika.²⁴

Pitanjima zavičaja bavi se Ferićeva *Periegesis orae Rhacusanae duobus libris comprehensa* (Dubrovnik, Ante Martecchini, 1803), putopis, u čijem je uvodu (*Carmen prodromum*) pisac kazao da on za razliku od drugih koji opisuju strane zemlje, pustare, čudne zvijeri, bilje i ptice, te rudače želi opisati svoju domovinu. U opisima vlastite zemlje već je postojala neka tradicija koju je začeo Alberto Fortis, a nastavio Ivan Lovrić, tako da je opis Dalmacije napravio problemom pristupivši Fortisovu putopisu polemički.²⁵ Lovrićev putopis spada ideološki u niz opisa Dalmacije koje su u to doba pisali članovi naših agrarnih akademija.²⁶ Pisci tih opisa vide Dalmaciju kao zaostalu. Kad se unaprijedi poljodjelstvo, ribarstvo, kad se sagrađe ceste, osnuje voćarstvo, pošumi golet i popravi maslinarstvo, kad se donese novo agrarno zakonodavstvo Dalmacija će postati bogata i dobro napućena pokrajina. Glavni preduvjeti su svakako slobodan promet zemalja, novo zakonodavstvo i feudanci koji će živjeti na selu, graditi *ville rustiche* i osobno se brinuti o unapređenju poljodjelstva. Time će se ukloniti pogubni luksus i spriječiti uvoz, pa odljev novca iz Republike. Bila su to dobro poznata načela merkantilizma koji je u nas, kao i drugdje u Evropi, bio pokret plemstva. Točnije, to je bio pokret koji je polazio od načela da srebro i zlato, odnosno povoljna trgovinska bilanca ne mogu sami po sebi naciju napraviti bogatom kao ni nestalna industrija i trgovina, već jedino zemljoradnja, te da na ovim načelima valja zasnovati politiku i moral. Bio je to dakle naraštaj fiziokrata.²⁷ Plemstvo, kao nosilac tog pokreta, tada se pojavljuje u novoj, građanskoj ulozi poduzetnika. Ta uloga najljepše se vidi u Pruskoj, koja se smatra jednim od najilustrativnijih primjera plemićkog poduzetništva.²⁸ Važno je da je

²² B. Croce, *Estetica come scienza dell' espressione e linguistica generale*, Bari 1958, str. 224, 226, 260, 305.

²³ SLI, str. 22.

²⁴ F. Flora, *Storia della letteratura italiana*, vol. quarto, Il Settecento, e il primo Ottocento, Milano, 1967, str. 19, 21.

²⁵ Moj rad o Ivanu Lovriću spreman je za tisak u Radovima Zavoda JAZU u Zadru, sv. 27 (1980).

²⁶ To su Notizie per servire alla storia naturale della Dalmazia raccolta dal signor Pietro Nutrizio Grisogono con l'aggiunta di un compendio dell'istoria civile del signor Giovanni Rossignoli dedicato a sua eccellenza Girolamo Sagredo, veneto senatore amplissimo, In Trevigi, MDCCCLXXX. Riflessioni economico-politiche sopra la Dalmazia di Gio: Luca Garagnin, Vol. primo. Zadar MDCCCVI. i dr. Sulla moltiplicazione della specie bovina nella Dalmazia, Memoria del conte Rados Antonio Michieli Vitturi, 1788. Imam u pripremi rad o hrvatskim fiziokratima u Dalmaciji na kraju 18. st.

²⁷ P. Hazard, *La pensée européenne au XVIIIe siècle de Montesquieu à Lessing*, Paris 1963, str. 367.

²⁸ F. Lütge, op. cit., str. 267—268.

država postala regulator gospodarstva, ulagač i pobirač poreza. Nestaje pojam staleške države i javlja se pojam poduzetničke, činovničke države i podanika koji više nisu korporacija.²⁹ U Mlecima je ta orijentiranost na poljodjelstvo obrazložena još i opadanjem trgovine, pa se plemstvo seli iz grada na selo i ponovo se bavi gospodarenjem kao Giuseppe Nuvolone pijemontski agronom. Tako se u Mlecima javlja antikurijalno raspoloženje jer Crkva ne plaća poreze na svoja loše upravljana imanja.³⁰

To favoriziranje sela i života na selu u okviru pokreta koji su u Francuskoj vodili tzv. fiziokrati, imalo je vrlo široke odraze, najpoznatiji je »povratak k prirodi« J. J. Rousseaua. To je bilo i zbog toga što su gradovi tada još bili veoma prljavi. Vodovoda i kanalizacije nije bilo, pa su zaraze i pošasti bile česte. Natalitet je stoga u gradovima bio neprestano manji od mortaliteta.³¹ U svim književnostima Evrope javlja se pjesnik kao predstavnik fiziokrata koji idilizira život na selu i time propagira fiziokratski pokret. Najpoznatiji je spijev *Die Alpen* Albrechta von Hallera. Uvodno pjesnik poziva smrtnike da poprave svoj položaj koji im pružaju priroda i umijeće:

Versuchts, ihr Sterbliche, mach euren Zustand besser,
Braucht, was die Kunst erfand und die Natur euch gab;^{31a}

Time pisac s invokacijom strukturiranom prema invokacijama grčkih i rimskih pisaca djeluje potvrdno u smislu jednog od temeljnih nazora merkantilizma prožetog materijalističkom filozofijom, a to je želja da se s gospodarskim napretkom popravi život ljudi i napravi ljepšim. Kao i ostali pisci prosvjetiteljstva A. v. Haller je prikazao prirodu kao voditeljicu razuma:

Hier herrschet die Vernunft, von der Natur geleitet,
Die, was ihr nötig, sucht und mehrers hält für Last.

(stih 67—68)

Takvo komplementiranje razuma i prirode samo je umjetničko kodiranje agronomske znanosti 18. st., koja je sebe shvaćala kao znanost što će prirodu otvoriti čovjeku, tako da će ona zadovoljiti njegove potrebe i napraviti ga sretnim na zemlji. Prljavštinu gradova A. v. Haller je metaforizirao s navodima čudoredno loših osobina kao što su pakost, izdaja, častopohleplje, pohlepa, zivist i škrtost:

Elende! rühmet nur den Rauch in grossen Städten,
Wo Bosheit und Verrat im Schmuck der Tugend gehn,
Die Pracht, die euch umringt, schliesst euch in güldne Ketten,
Erdrückt den, der sie trägt, und ist nur andern schön.

(stih 450—455)

²⁹ Ibid., str. 230—233, 129.

³⁰ G. Torcellan, *Settecento veneto e altri scritti storici*, Torino 1969. Presentazione alle riflessioni di un filosofo americano, str. 52; Un economista settecentesco: Giammaria Ortes, str. 94; Un tema di ricerca: Le accademie agrarie nel Settecento. La società agraria di Torino, str. 361—373. Š. Peričić, op. cit., str. 145. utvrdio je suprotno od onog što se obično mislilo — da trgovina na Jadranu nije u 18. st. nazadovala, već napredovala. Ona je ipak za razliku od prošlih razdoblja bila regionalna.

³¹ J. Kulischer, op. cit., str. 21—22.

^{31a} A. von Haller, *Die Alpen, Gedichte*, hrsg. von Adalbert Elschenbroich, Stuttgart, Metzler 1968.

Život na selu uz tjelesni rad suprotstavio se tako opisanom gradu i time ga idilizirao polazeći od Horacijeve parafraze o blaženom čovjeku koji vlastitim volovima obrađuje očinsku zemlju.

O selig! wer wie ihr mit selbst gezognen Stieren
Den angestorbnen Grund von eignen Äckern pflügt;
Den reine Wolle deckt, belaubte Kräze zieren
Und ungewürzte Speis aus süsser Milch vergnügt;
Der sich bei Zephyrs Hauch und kühlen Wasser-Fällen
In ungesorgtem Schlaf auf weichen Rasen streckt;

(stih 481—486)

Optimizam kojim su prožeti ovi stihovi odgovara vjeri u napredak koja se onda bila upravo razbujala.

U talijanskim književnostima takav odvjetnik fiziokrata, idilizator rustičnog života i moralizator³² bio je Giuseppe Parini. U svojoj odi *La vita rustica* (Život na selu) on je idilizirao krajolik s čudorednim konotacijama. Mir i ljepota čine čovjeka imunim od napasti stoljeća. No u tim stihovima s odnosima na Vergilijeve *Georgicae* i druge pjesme, koje su se zanosile povučenim životom na selu, Parini je istakao i seljaka koji ide novim stazama, dakle primjenjuje nove metode u obradi zemlje i dobiva više prinosa i tako sa pravim dobrim glasom stječe besmrtnost. U odi (*La salubrità dell'aria* (Zdrav zrak) Parini je opisao prljavštinu grada, izmetine koje se bacaju u uglove, njihov zadah, crknute životinje na ulici, kola s bačvama izmetina na gradskim ulicama. Fiziološku prljavštinu metaforizirao je čudoredno opisavši je kao djelo ljudi što ne poštuju zakone.

Merkantilizam je imao osobito jakog odraza u putopisu, pa u to doba odumire stari tip putopisa koji se bavi žiteljima nekog kraja s obzirom na gospodarske, političke i socijalne uvjete njihova života. Svjetonazor tog putopisa, koji Jörg-Ulrich Fechner naziv kameralističkim, jako je vezan s Montesquieuom.³³ Putopis toga tipa što se bujno razvija krajem 18. st. bio je poznat Feriću, on ga je u uvodu spomenuo, Montesquieua je Ferić također poznavao i čitao, ali uza ovaj tip nije bez daljega prionuo. Ferić nije opisivao strane zemlje i nije ih uspoređivao s Dubrovnikom kao što su francuski putopisci uspoređivali druge uljudbe s evropskom,³⁴ već je opisao svoj zavičaj, dakle područja Republike po kojima je putovao odlazeći u vizitacije kao kanonik i kasnije vikar.

Opisujući obale svojega zavičaja, on je slijedio načela merkantilističkog putopisa, pa je opisao čud, rad i proizvodnju ljudi. Nije bio prijatelj pomorstva, pa je pomorsku djelatnost prešućivao ili ju je opisao kao nesretnu, more koje otimlje ženama muževe — *Oceano rapiente maritos* (str. X). Nasuprot tome, poljodjelske radove i kulture opisao je vrlo podrobno s epskom širinom i dostojanstvom koje mu je pružao Vergilijev najbliži stil i heksametar:³⁵

³² SLI₁, str. 350. F. Flora, op. cit., str. 160.

³³ *Erfahrene und erfundene Landschaft, Aurelio de' Giorgi Bertolas Deutschlandbild und die Begründung der Rheinromantik*, Opladen, 1974, str. 109.

³⁴ P. Hazard, *La crise de la conscience européenne 1680—1715*, Paris 1961, str. 8—24.

³⁵ I. Kasumović, Ferićeva Periegeza i rimski pjesnici, *Nast. vjesnik*, 8 (1900), str. 275—277.

Agricola hic gnavus, multumque industrius, idem
Deditiorque, colit quoties sua rura, labori,
Quam cum aliis operam pacta mercede locavit

(str. XXIV/V)

Djelujući moralistički kao A. v. Haller i G. Parini, Ferić je opisao se-
ljaka kao vrlo marljiva čovjeka. Time je išao ispred vremena, jer je marljivi-
nost kao građanska vrlina tek nastajala u to doba, pa su tako tvorničari
često uzalud tražili radnike, iako je posvuda bilo vrlo mnogo prosjaka. U
Splitu su npr. prosjaci znali sačinjavati i do jedne četvrtine pučanstva, pa
je Julije Bajamonti savjetovao da se prosjacima ne daje milostinja, već da
se zdrave i jake prosjake, kojih je mnogo, uposli u javnim radovima što će
se organizirati.³⁶

Ferić je opisivao i građevinske radove, svu tehnologiju tadašnjeg gra-
diteljstva u tančine:

... hic tractat fabrilia, construit alter
Dolia: sunt calathos qui lento e vimamine texunt,
Pars lateres coquit, illi in calcem saxa reducunt,
Sicarum artifices alii, domibusque vel ipsi
Non sine laude locare operam capere struendis

(str. XXVI)

Na str. XXXV. opisao je proizvodnju opeka, a na strani XL. rad u
kamenolomu i proizvodnju kamena.

S ćudorednih načela ustajao je protiv ženske raskoši, što ulazi u opća
načela puritanskog merkantilizma:

... ornant
Et sexum pulchre luxu hic mage divite vestes,
Cum festa aut agitant solemnna; sive puellas
Cum matres jungunt laeta in connubia ...

(str. XXIX).

Slijedeće zahtjeve Gianluca Garagnina (koji se za razliku od drugih sma-
trao Talijanom) i dalmatinskih fiziokrata koji su se zalagali za razvoj voćarstva,
potanko je opisao uzgoj voća u Župi, pa uzgoj ljekovitog bilja:

Omnigenas hinc ruris opes vectare canistris
Matribus admixtas primo cum sole puellas
Quottidie, et pandi dorso spectamus aselli.
Vix posuere solo, viridans olus hic tibi pascit
Lumina, candidiorque illic nive copia lactis;
Pruna alibi rugosa vides flavescere, in omnem
Dum partem ambrosium late jactantia odorem
Poma rubent: sed prima albo me iudice pomo
Gloria sit, vix Alcinoos Phaeacia tellus
Tale dabat biferis, quos ipse colebat, in hortis

(str. XXXI).

³⁶ J. Bajamonti, *Zapisi o gradu Splitu*, Split 1975. Izbor, prijevod i komen-
tar Duško Kečkemet, O okuživanju zraka mnoštvom prosjaka, Sull' ammorbamento
dell' aria cagionato dalla moltitudine de mendici raccolti nella città di Spalato,
1782—301. Lütge, op. cit., str. 274—276. U Njemačkoj na 1000 žitelja dolazi po 260
prosjaka.

Quid memorem, medicas quot aprici tempore veris
Hinc herbas, stirpesque puellae pharmacopolis,
Pallentesque ferant violas, floresque rosarum,
Totque alios, ars quae illa suos deposcit in usas?

(str. XLII).

Idealiziranje je u Ferića, kao i u ostalim evropskim književnostima, bio uobičajeni postupak davanja književne vrijednosti, pa je on tako opisao *ville rustiche*, kako ih je G -L. Garagnin želio:

Sub pedibus manet Umbla tibi, circumque jacentes
Tot pagi, pulcroque domus in littore structae,
Sylvaque coniferis frondens antiqua cupressis,
Virginis et divae templum, et dumus adsita templo,
Omnia quae in vitrea geminantur pulcrius unda

(str. XLIII).

... Hic pluribus annis
Ignati soboli steterat cultissima villa,
Quo post exhaustos animum recreare labores
Ibant aspectu nemorum septembribus horis

(str. LVIII).

Opisao je i lov:

... Haec loca multus
Septembri utiliter venator mense frequentat,
Atque aliqui gaudent stabilem tum ponere sedem,
Praede ut contingat sibi ditior.

(str. XLVII).

Slijedeći nazore Antuna Radoša, Michieli Vitturija želio je što u Zatonu ne nalazi volova, savjetujući tako unapređivanje stočarstva:

Nulla boum videas ormenta hic pascare: vaccam
Siquis habet (sed rarus habet) lac vendit, agnellis

(str. LVI).

Slijedeći nazore Ivana Molera, koji se bavio pitanjima unapređivanja i posuvremenjivanja ribarstva,³⁷ opisao je ulov srdela i ostale ribe, pa mogućnosti konzerviranja ribe, upravo kao Moler:

Nec verò, quamvis deserta haec littoris ora,
Negligitur penitus piscatio, *Lissatiique*
Incola subjectum descendens ad mare captu
Sardarum hac etiam fit dives in aequoris unda

(str. LXXVII).

Aequore nil illo piscosius: hic acipenser,
Dentexque, et quidquid praestantius in grege Prothei
Expatiat aquis: verum haec magis apta voraci
Inservire gulae, licet ipsa haec parciore est qui

³⁷ Continuazione della dissertazione del chiarissimo sig. dottor Giovanni Moler, Presidente della Società economica di Spalato sopra le pescagioni della Dalmazia, Giornale d' Italia spettante alla scienza naturale e principalmente all' agricoltura, alle arti ed al commercio, br. IX, 16. settembre 1775, str. 65—72. i br. X, 23. settembre 1775, str. 73—76.

Exsiccet sale sparsa prius. Sed lucra quotannis
 Sardarum ex uno piscatu immensa trahuntur.
 Incipit hic primi sub tempora veris ad usque
 Circiter Octobres idus, noctesque per omnes,
 Cum vel luna latet, modicam vel splendet ad horam,
 Ardentae assiduò taeda, semperque novatis
 Ignibus allectos luce illa in retia pisces
 Ire vident, plenasque trahunt ad littora cymbas.
 Tum sale perfundunt, inque aedibus ad mare structuris
 Interdum ter mille cados, pluresque reponunt,
 Navigiisque Italae portant divendere genti

(str. XCVII/XCVIII).

Opisao je trgovinu i izvoz vina sa Pelješca:

Parte ex opposita, Melitaeque littora contra
 Est *Tarstenici* portus, quò vina ferentes
 Pluribus è pagis videas longo agmine mulas.
 Innumeras habet haec regio, nam dissita longis
 Cum loca sint spatiis, illarum haud deside tergo
 Dura ministeria expediunt penè omnibus horis
 Navigia hic onerat non segnìs villicus, atque
 Vis magna it pelago Bacchi, cum lege colonie
 Vina licet ferre illius regionis in urbem

(str. CI).

Onda je opisao kulture žita i sočivica:

Consuetudo obstat: seritur quoque, parva sed affert
 Dona Ceres, primoque hortis plantare phaselum
 Vere student, ut brumae habeant in tempora victum

(str. CII).

Gradevine i starine Ferić nije opisivao, jer to je pripadalo kanonu starog putopisa, ne merkantilističkog, ali je zato rado opisivao arheološke nalaze, u čemu je, pored ostalih, slijedio i F. M. Appendinija.³⁸

³⁸ Ž. Puratić, *Fabule i Periegesis Đorđa Ferića (1739—1820)*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu 8 (1976), str. 270. Utvrdio je da se Ferić služio uglavnom suvremenom znanstvenom literaturom. Evo te literature:

1) Miho Sorgo. Izdao je »Commentariolus Ludovici Cervarii Tuberonis de origine et incremento urbis Rhacusanae«, Racusii, 1790 (1784. izašlo je u Dubrovniku četvrto izdanje Tuberonova djela »Commentariorum de rebus...«);

2) Razzi Serafino. *La storia di Rauigia*, In Lucca 1595, 184 + (18) pag. — Pag. 171—183. *Descriptio Ascrivensis urbis per d. Joannem Bonam de Bolicis*;

3) P. Sebast. Dolci. *Monumenta historica provinciae Rhacusinae ordinis Minorum s. p. n. Francisci... Neapoli 1746*;

4) Joannes Lucius. *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*. Amstelodami 1666;

5) Jacobus Luccari. Izdanje djela iz god. 1790 (Naslov ne navodi);

6) Anselmo Banduri. *Antiquitates Constantinopolitanae (Imperium orientale)* in IV partes, Parisiis 1711. — Venecija 1720. (ogromno djelo);

7) D. Eeusebius Caboga (Njegovo djelo citira Bened. Ursinus na str. 121. svojega djela »Le glorie cadute dell' antichissima ed augustissima famiglia Comnena);

8) Montesquieu: *L' esprit des loix*;

9) Apollonius Rhodius. (iz III. st. a. C.) *Argonautica*;

10) Ignjat Đurđević (Giorgi). Ferić navodi štampanu opširnu raspravu »D. Paulus Apostolus in mari, quod nunc Venetus sinus dicitur, naufragus et Melitae Dal-

Ako je Ferić s arheološkim nalazima estetizirao krajolik, on je time postupao sukladno Winckelmannovim nazorima izrečenim u spisu *Gedanken über die Nachahmung der griechische Werke in der Malerei und Bildhauerkunst*. J. J. Winckelmann je tu pisao da se dobar ukus, koji se sad sve više širi svijetom, začeo pod grčkim nebom. Ferić je u svojoj *Periegesis* taj nazor primijenio tako što je ostvario izravnu filijaciju Dubrovnika i klasične starine koju zasnjeđuju klasični arheološki nalazi. Nema znaka da bi Ferić poznavao Winckelmannu, no to je bio nazor doba koji je izrekao i F. M. Appendini u *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de 'Ragusei* (Dubrovnik 1802). Dubrovnik je dakle izravni potomak i prvorođeni sin klasične starine, on je u posjedu tih čistih izvora umjetnosti kojima bi umjetnici prema Winckelmannovim preporukama trebali hodočastiti onako kako je Rafael svojedobno slao u Grčku svoje učenike.

Ferić je *villae rusticae* i život u njima opisivao kao bezbrižan život u susjedstvu arheoloških ostataka:

Fama est, antiquos urbem posuisse colonos
 Non ubi nunc gens illa habitat, sed colle propinquo,
 Qui nec nomen habet modo, nec grave sentit aratrum
 Usque adeo attrivit patriam teterrimus hostis,
 Et nihil ex illa placuit Diis urbe relinqui
 Inscriptos praeter lapides, quos cura priorum
 Eripuit tenebris, servanque in honore nepotes

(str. IX).

... Fortuna secuta

Sarcophagum est melior, servat quem porticus Aedis
 Patricie: Termarum etiam vestigia pauca
 In tumulo editiore sinistra a parte, ubi portus
 Incipit et paries cupido mihi lumine visus
 Reticulati operis, duroque in marmore sculpta
 Velitis effigies non longo hinc tramite distat
 Agnoscenda suis visu vel simplice signis.

,... nam quae hic est adsita vallis

Quaeque antiquae urbis potior pars debuit esse,
 Imbribus a nimis, qui terram egere propinquis
 E clivis, nunc in tumulum magis edita surgit

(str. XIV/XV).

matiensis insule post naufragium hospes...« Venetiis 1730. Još je Ferić čitao i rukopisno djelo *Antiquitates Illyricae* I. Đurđevića, kojega se, kako sam kaže, mnogo drži;

- 11) Polibije. (II. st. a. C.) *Historiae*;
- 12) Oppianus (Živi u II. st.) Djela o ribolovu i o lovu;
- 13) Appianus (II. st.) *Romanica* (*Historia Romanorum*);
- 14) Nicolaus Jo. de Bona (= Bunić): *Descriptio ditionis Rhacusanae* (U djelu M. Sorgo);

15) Suetonius;

16) Hirtius. *De bello Alexandrino*;

17) Joannes Franciscus Straparola »Le piacevoli notte«;

18) Aelius Lampridius Cervarius, poeta (16. st.);

19) Franc. M. Appendini (*Rukopis Notizie...*);

20) Tubero Cervarius;

21) Junius Georgius, patr. Rhac.

Ferić je dakle vrlo potanko opisivao arheološke nalaze, mjesta i stanje u kojima se nalaze. Sve je popratio i bilješkama (vidi bilj. 38).

Addictus fuit hic Epidauro ager omnis, et aptus
Sufficere ad victum populo opportuna colenti.
Verùm ea, ab illius quae deinde emersa ruinis
Urbs stetit, hoc caruit longis aetatibus agro, . . .

(str. XVII).

Pars quoque multa Novi, exiguo quod distat ab illis
Tramite, saepe solet deferri ad moenia Castris,
Urbs quae Caesareis nuper fuit addita sceptris,
Nostraque in eos tractus ubi desinit ora

(str. XIX).

Tako se kod Ferića pojavio krajolik kao slobodan i racionaliziran u poznavanju klasičnih arheoloških nalaza ili u obrađivanju zemlje. Opisujući neki krajolik Ferić neće opisati i djevičansku prirodu kao učiteljicu života, kao što se to nađe u putopisima rusooovaca, neće opisati ni sugestivni krajolik u kojem pjesnik traži svoju osobnost, nego krajolik obrađene zemlje npr. s maslinicima:

Namque olearum ingens hic, continuataque sylva
A Malpho incipiens est tractus scilicet omnis:
Rarus honos nunc Baccho, habuit sua tempora Bacchus

(str. LVII),

tako da ne možemo a da se ne sjetimo spisa o unapređivanju maslinarstva koji je napisao Radoš Ante Michieli Vitturi.³⁹ Pokazavši zaokupljenost vlastitom domovinom i krajem, Ferić je stvorio tip putopisa koji će se u hrvatskoj književnosti održati barem jedno stoljeće,⁴⁰ pa se bez uvijanja može reći da hrvatski putopis počinje s Lovrićem i Ferićem, a Ferić je pri tom napisao svoj putopis slijedeći književne, umjetničke kriterije. Zapravo, on je parafrazirao ideje hrvatskih fiziokrata u mletačkoj Hrvatskoj, tako što ih je do radio i umjetnički kodirao. Pri tome je on slijedio načela Krste Staya o parafraziranju filozofije.⁴¹

Opisujući u putopisu svoj zavičaj Ferić je pokazao i stanovitu rodoljubnu svijest koju je istakao već u uvodu. Iz naprijed navedenog Maixnerova i Muljačićeva priloga vidimo da je *Accademia patriotica* Miha Sorkočevića svrhom rodoljublja smatrala odgoj i naobrazbu vlastele koja je imala političku vlast u državi. Bilo je to dakle suvremeno rodoljublje vezano uz pojam slobode, napretka i čudoređa bez razlike između javnog i privatnog čudoređa, dakle rodoljublja koje u krajnjoj liniji potječe od reforme Jeana Calvina i univerzalizma njegova nauka u Cromwella.⁴² U Ferićevoj *Periegesis* naći će

³⁹ Memoria del nob. sig. conte Rados Antonio Michieli Vitturi da Traù della Società Economica di Spalato sopra la coltura degl' ulivi umiliata all' illustr. ed eccell. sig. Giacomo Grimani savio di terra ferma, Venezia, MDCCLXXXVII.

⁴⁰ I. Pederin, *Putopis u hrvatskoj književnosti ilirizma i realizma*, Književna istorija, 11 (1979), br. 44, str. 619—675.

⁴¹ Neki Ferićevi stihovi su, piše Ž. Puratić, čak prijevod Lovrićeva putopisa što potvrđuje Ferićevu orijentaciju prema fiziokratima mletačke Hrvatske. Neki originalni znanstveni i književni radovi dubrovačkog latinista Đura Ferića (1739—1820), *Dubrovnik*, 19 (XXII) (1976), br. 6, str. 73—74.

⁴² H. K o h n, *The Idea of Nationalism, A Study in its Origins and Background*, New York 1946, str. 137, 168, 172.

se ljubav prema zavičaju, ali ne i neka državna svijest. Kao da je bio svjestan da je patuljasta Republika anakronična. Ako nije putovao dalje, to je očito bilo zbog starosti i bolesti, a u vizitacije je išao samo na područje Republike. U doba kad je *Periegesis* objavljena, njemu su bile 64. godine. Tu će se naći opisi gospodarske aktivnosti pučanstva, ali ne preporuke o državnoj intervenciji. U to doba francuski fiziokrati obećavaju čudoredni preporod u obliku gospodarskog napretka i preporoda.⁴³ To je otprilike i Ferićev svjetonazor na kojem on zasniva svoju *Periegesis*. On ga međutim izriče oprezno i obazrivo. To nije ni čudo ako se zna da je u to doba bio u toku proces protiv jakobinaca u Dubrovniku, da je cenzura zabranjivala knjige, da on, Ferić, nije bio mio dubrovačkoj vladi.⁴⁴ Tako je njegovo rodoljublje prividno neka pseudo-povijesna gorljivost kao kod Melchiorra Cesarottija.⁴⁵

Sad se možemo zapitati zašto je Ferić u *Periegesis* svoje fiziokratske ideje, dakle ideje koje su se ostvarile i potvrdile u francuskoj revoluciji, iznio u latinskim heksametrima.

To je moglo biti zbog svijesti o zajedništvu naobraženih i svojih prijatelja u inozemstvu,⁴⁶ a možda i zato da odvrati pažnju cenzora od svojih fiziokratima bliskih ideja koje su im mogle biti zazorne. Izabravši latinske heksametre Ferić je time prividno prihvatio književne norme koje je vladajuća klasa i time i estetika smatrala doličnima. Dubrovačka Republika nije bila prosvijetljeno apsolutistička država u kojoj su filozofi surađivali s vladom, a to je značilo da je Ferić u svakom slučaju morao biti na oprezu sa svojim fiziokratima bliskim svjetonazorom.

Međutim Ferić je svakako imao u vidu i čitatelja koji ne zna latinskoga pa je svoja *Adagia illyrica lingua Fabulis expplicata* spjevao i u hrvatskoj verziji kao *Prorecja jezika slovinskoga Pricizam istomaccena*,⁴⁷ no izdanje iz 1794. pod naslovom *Fabulae ab illyricis adagiis desumptae* sadržava samo latinski tekst pod hrvatskim poslovicama. On je napisao i pohvalu dubrovačkim piscima što su pisali na hrvatskom pod naslovom *Ragusinorum poetarum, qui illyrica lingua scripserunt elogia de Georgio Ferrich Ragusino latine exarata*,⁴⁸ i tu je pišući o Dinku Ranjini i Ivanu Gunduliću, te Ignjatu Đurđeviću pisao o dostojanstvu hrvatskog jezika (str. 261, 289, 306):

⁴³ Ibid., str. 206—222.

⁴⁴ Ž. Puratić, *Prepjevi ili pjesničke parafraze Đura Ferića*, Zadarska revija, 1978, br. 4, str. 362.

⁴⁵ Il patriotismo illuminato ommaggio d' un cittadino alla patria, Venezia 1797, str. 6 i 8 »Un cittadino è una spezie di cenobita patriotico che non ha nulla di proprio. Talenti, attività, fatiche, sostanze, amor proprio, tutto sia subordinato, tutto sacrificato alla patria (...) il zelo patriotico è al pano del religioso.

⁴⁶ Vidi o njegovim prijateljima Ž. Puratić, *Iz korespondencije hrvatskog latiniste Đura Ferića (1739—1820) sa Adamom A. Baričevićem (1756—1806) i Dživom Bizzaro (1782—1830)*, Živa antika, 23 (1973), 2. tom, str. 366—371. F. Čale, *O Stjepanu Rajčeviću Dubrovčaninu*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1955. M. Janković, *Ossian kao poticaj za sakupljanje narodnih pjesama kod južnih Slavena*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, knj. 38 (1954), str. 192—198. I. Milčetić, *Dr. Julije Bajamonti i njegova djela*, Rad JAZU, knj. 192 (1912) str. 141. N. Beritić, *Johannes Müller i Dubrovnik*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. 24 (1968), sv. 1—2, str. 30—40; ista, *Pisma Stjepana Rajčevića Johannesu Mülleru*, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, 6—7 (1959), str. 297—307.

⁴⁷ Arhiv samostana male braće u Dubrovniku, rkp. 179.

⁴⁸ Ibid., rkp. 127.

Tanta est illyricae gravitas et copia linguae
Argolico ut possis dicere fonte satam,
Philemon redeat, redeat quoque Moschus et ambo
quae scripsere olim carmina versa legant.
Hoc ego dicturos credo lingua hic potuisse
egregie nostra scribere nosque sua . . . ,

pa onda:

Osmani dum fata canit miseranda tirani
Gundula, quid valeat partia lingua docet.
Illyricis numque ausus epos tractare . . . (nečitljiva riječ)
posse nasci spem dedit illiadem.

Qua David Heleno pangebatur carmina plectro
optaret illyrica experat iste fide.

Smatrao je dakle kao Andrija Kačić Miošić i Frano Maria Appendini da je hrvatski jezik ravnopravan tzv. »svetim« jezicima, a to su grčki, latinski i hebrejski.⁴⁹ Osobito prije dubrovačkog procesa protiv jakobinaca i sam je pjevao na hrvatskom, pa je napisao *Zgode od boja ke sljedisce oko Spužja i Sgabljaka godine 1788*. U poslanici *Ad clarissimum virum Melchiorrem Cesarottum epistola* prionuo je uz osijanizam, latinski je pisao kao jezik knjiga, a potom napisao pravu pohvalu hrvatskom, koji će se najbolje upoznati na putovanjima. Potom je istakao rustičnost naših folklornih pjevača i njihovu bliskost prirodi — oni su *Nec culti doctis sunt artibus*.⁵⁰

Ferić je imao širi pojam publike negoli ga je određivao latinski jezik. Tako je u uvodu neobjavljenog rukopisa pod naslovom *Composizioni buffe u Ad legitores*⁵¹ napisao da je o svom trošku tiskao razna djela i letke (*parochias operas, operettas, folioque volantes typis stampaverim*), te da bi trebao tiskati i veće naklade da zaradi više novaca, a ujedno da bude koristan. On je dakle ima pred očima anonimnu književnu publiku i odnos pisca prema njoj kao odnos temeljen na zamjeni. Spojio je ćudoređe sa zaradom, što je tipično za ranu industriju knjiga 18. st.⁵² Kao svoju književnu publiku vidio je sve otmjene i sve koji znaju čitati (*omnes, qui legere sciunt, et de galantominis procedere*), a to je nazor tipičan za liberalizam koji nije bio masovni pokret već pokret naobraženih kao predstavnika nacije. Ferić je znao i za podilaženje publici, pa je napisao da je basne pisao *ad moralitatem*. Tu je nadalje pokazao liberalistički optimizam u mogućnosti povoljnih promjena i liberalističku svijest o zajednici slobodnih i naobraženih imućnih gradskih umova i ljudi.⁵³ Od makaronskih spisa u tom rukopisu se nalazi *Carnovalis Ragusini descriptio macaronica* (str. 112—135). Komika makaroničkog stila

⁴⁹ De praestantia et vetustate linguae illyricae eiusque necessitate ad plurimarum gentium populorumque origines et antiquitates investigandas dissertatio, Ragusii, MDCCCVI. str. 5.

⁵⁰ Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu, rkp. 3424.

⁵¹ Arhiv samostana male braće u Dubrovniku, rkp. 180.

⁵² L. Winckler, *Kulturwarenproduktion, Aufsätze zur Literatur — und Sprachsoziologie*, Frankfurt an Main 1973. Entstehung und Funktion des literarischen Marktes, str. 12—76.

⁵³ W. Aylott Orton, *The Liberal Tradition, A Study of the Social and Spiritual Conditions of Freedom*, New Haven (1946) str. 14, 19, 39, 77.

obično je surova.⁵⁴ Ferić je makaroničkim stilom prosvjedovao protiv gostovanja talijanskih kazališnih družina:

Verum est, quod veteres posita gravitate quotannis
Per Carnovalem rappresentare jocosas
Non disdegnabant materno idiomiate farsas,
Atque ascoltantes populas permitttere auso.
At nos, qui italicam callemus rite favellam
Malumus hac nobis recitari Dragmata lingua.
Hic procuramos, quo sit brevissima, truppam
Ad nostrum oblata mercede tirare theatrum (str. 124).

Pri tom je ustajao u obranu starih folklornih običaja (*Morlacho more figuram ili more agresti*), s čudorednih pozicija, pa je njegova satira postala oblikom analize umjetničkih prijepornih predstava.⁵⁵

Dok je makaronski stil u tom spjevu umjeren, a time i satira u *Descriptio cucagne* u nastavku, on je jači u opisu mnogobrojnih jela i gozbi. Tu se Ferić rugao liječnicima neznačajnima koji liječe pokvarene želuce proždrljivaca, svećenike, koji su se zaredili da bi dobro jeli i pili i napokon — kraljeve, koji su proždrljivi i toliko lijeni da ne skidaju hlače kad vrše nuždu pa sve čine po sebi:

At si forte magis placeat viaggiare per undas
Flumina decurrunt in terram a littora primo,
Ut te ad secundam portat non fluctus aquarum,
Sed Moscatelli fluctus, dulcisque Tokai
Navibus impositum, fortunatisque paleris
Queis nulli resonant luctas, nullaque catena,
(...)
Hic Bologneis plena omnia mortadellis
Quas natura adoperant pro funitus, alta salamos
Puppis habet, nec luganighis sua gloria maneat,
Prosciuttosque suo pendentis ordine cernis.
(...)
Omnium, te in vita nullem subiisse travaglium
Dicerat, usque adeo vestibus ut ille cubarit
Quadraginta annis, totoque cagavit adossum
Temporis hoc spatio, potius quam solvere bragas
(str. 133—134).

⁵⁴ Maccheronica letteratura, Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti, Rim MCMXXXIV, vol. XXI, str. 730. B. Ristow, *Maccaronische Dichtung in Deutschland*; u: Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte begr. v. Paul Merker und Wolfg. Stammler, zweite Aufl. neu bearbeitet und unter redaktioneller Mitarbeit von Klaus Kanzog sowie Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter hrsg. v. Werner Kohlschmidt u. Wolfg. Mohr, zweiter Band, Berlin 1965, str. 259—262.

⁵⁵ To je jedan od osnovnih postupaka satire u 18. st. usp. Jörg Schönert, Roman und Satire im 18. Jahrhundert, Ein Beitrag zur Poetik, Stuttgart 1969, str. 10—11. Dubrovačka vlada je nadzirala gostovanja talijanskih kazališnih družina koje su znale djelovati sablažnjivo zbog čudorednog lika glumicâ, Mirko Deanović, Talijanski teatar u Dubrovniku XVIII. vijeka, Zbornik iz dubrovačke prošlosti Milanu Rešetaru o 70-oj godišnjici života prijatelji i učenici, Dubrovnik 1931, str. 289—305. Talijanske kazališne družine onda su bile problematične u umjetničkom i društvenom pogledu, SLI₁, str. 103—104.

Komika se sastoji u kontrapoziciji latinskih i dijalektalnih talijanskih riječi za razna jela i pića. Zajedničkim smijehom s publikom Ferić kažnjava feudalice i svećenike, pri čemu je smijeh sredstvo, a ne svrha. Ferić je i inače njegovao satirički stil u *Apophthigmata Erasmi latinis versibus explicata*.⁵⁶

Za nas je važno da se Ferić s ta dva spisa iskazao kao protivnik feudalnog merkantilizma blizak fiziokratskim liberalističkim idejama s moralizatorskim sklonostima tipičnim za ranokapitalističke prilike s kraja 18. st.

Već smo istakli da je Ferić bio poštovalac hrvatskog jezika. On je vidio narod pri radu s konotacijama narodne nošnje i običaja. To ne spada u okvir zapadnog fiziokratizma, dakle u okvir rodoljublja zemalja s jakim građanstvom koje nisu poznavale lingvističkog i folklornog nacionalizma kao Francuska, gdje ni za revolucije nije bilo katedre za francuski jezik. Drugačije je bilo u zaostalim zemljama srednje i istočne Evrope sa slabim građanstvom gdje nacionalizam nastaje kao prosvjed protiv države kao umjetne tvorevine te se vezuje uz prošlost, krv, jezik i folklor, koji se shvaćaju mistično.⁵⁷ Jadranska Hrvatska imala je razvijeno građanstvo pa gospodarska i time moralna preobrazba društva dolazi na prvo mjesto. To je građanstvo međutim starog tipa, ono je funkcioniralo u staroj gradsko-trgovačkoj uljudbi. Merkantilizam je jedva dolazio u pitanje kao alternativa, jer država u mletačkoj Hrvatskoj nije bila naša, a Dubrovačka Republika nije bila suvremena država. Zato se nametalo jedno šire i suvremenije viđenje nacije u kojem fiziokratska načela nisu mogla biti dovoljna. U naprijed navedenim dijelovima dalmatinskih fiziokrata nalazi se mnogo informacija o narodu — Morlacima, temeljenih na Fortisovu kanonu. Folklorna i jezična pitanja tu nisu shvaćena čuvstveno. Nacija je shvaćena kao klub zajedničkih interesa u kojem će se interesi seljaka, zemljoposjednika, trgovaca i obrtnika izmiriti tako što će jedni promovirati interese drugih, zemljoposjednici tako što će iz grada preseliti na selo, i tamo surađivati sa seljacima da bi postigli bolje prirode, trgovci tako što će te prirode izvoziti, obrtnici tako što će proizvoditi oruđa za seljake. Zemljoposjednici, koji su govorili talijanski, naučit će hrvatski da bi mogli bolje surađivati sa seljacima (usp. bilj. 26).

To je moglo biti polazište, ali nikako krajnji cilj naših fiziokrata, jer nova i najnovija stečevina nisu bile nikakve prirodne granice. Zadarski nadbiskup Mate Karaman imao je npr. jednu povijesnu sliku Hrvatske koja se po njegovu mišljenju sastojala iz Dalmacije, Bosne, Hercegovine, Slavonije i sjeverozapadne Hrvatske.⁵⁸

Slično je i F. M. Apendini u naprijed navedenom spisu *De praestantia et veltustate linguae illyricae eiusque necessitate* svrstao s jedne strane *Dalmatae, Bosnenses, Chrobatii, Istri*, a s druge *Servii, Bulgari* (str. 5).⁵⁹ Makarski bis-

⁵⁶ V. Gortan, *Izvorni latinski epigrami Đure Ferića u cavtatskom autografu*, Živa antika, 15 (1965), sv. 1, str. 163—176; isti, *Les derniers latinistes croates de Dubrovnik* (Raguse) Acta conventus neo-latini Iovaniensi, Proceedings of the First International Congress of Neo-Latin studies, Louvain 23—28. August, 1971, 1973, str. 261—263.

⁵⁷ Kohn, op. cit., str. 230—232, 329—346.

⁵⁸ To se vidi iz jednog Sovičevog prijepisa Karamanova odgovora Stjepanu Rusiću pod naslovom *Annotazione del sacerdote Stefano Rosa, Sacrista di Ragusa contro il Messale Slavo-Romano* u Histrijskom arhivu u Zadru, Literarni rukopisi, Odgovor Mate Karamana Stijepu Rusiću, str. 25.

⁵⁹ Jeremija Gagić u pismu Vuku St. Karadžiću opisuje F. M. Apendinija kao bigota koji misli »da je griješno vlaška slova učiti«, M. Pantić, Selarić, Kreljanović,

kup Andrija Blašković u svojoj povijesti Ilirika tražio je da se Dalmacija priključi ostaloj Hrvatskoj,⁶⁰ a slično i općine dalmatinskih gradova po austrijskoj okupaciji. Čitav krug Ferićevih prijatelja na čelu s Maksimilijanom Vrhovcem (veza je bio Adam Alojz Baričević s kojim se Ferić dopisivao) mislio je o stvaranju ujedinjene Hrvatske, no o tome još ne znamo dovoljno. Svi ti planovi i namjere malo su mogli značiti ako nismo imali svoje države. U prostranim dijelovima Hrvatske nije bilo većih gradskih središta pa se stoga nametala potreba produblivanja i dodatnog shvaćanja pojma nacije, svakako u folklornom smislu. Polazište je moglo biti zanimanje za Ossiana, osobito talijansko zanimanje Melchiorrea Cesarottija i njegova želja da dovede u pitanje društveno uređenje sa zahtjevom za univerzalnim bratimljenjem narodâ od njega stvoren pojam Ossiana kao suparnika Homeru, u čije je ime *Arcadia* i previše cenzurirala i tiranizirala,⁶¹ pa Gianbattista Vico, čije su se knjige čitale u Dubrovniku.⁶² M. Cesarotti je bio protiv isprazne zvučnosti i jalove gramatičke tiranije *Arcadije*, protiv afektiranog platonizma, a osobito protiv Gabriele Chiabrere.⁶³ M. Cesarotti se zanimao i za hrvatsku narodnu pjesmu.⁶⁴ Sve to omogućilo je Juliju Bajmontiju da napiše svoj spis *Il Morlachismo d'Omero*,⁶⁵ u kojem je on, polazeći od Thomasa Blackwella, ustvrdio da Homer nije nikada živio, a da su Ilijada i Odiseja pjesme prvih ljudi u Vicoovu smislu, kojima po svemu odgovara ukus Morlaka što su očuvali homerski ukus, za razliku od drugih koji su otupili u kulturi. Do tog mišljenja pomogao je J. Bajamontiju nazor G. B. Vicoa, koji je smatrao da pučki jezik i običaji čuvaju uspomenu iz pradoba ljudskog roda, u kojem je pjesništvo bilo materinjski jezik čovječanstva. Morlaci su sa svojim folklornim običajima i jezikom udaljenim od gradske uljudbe dakako bolje mogli očuvati taj prajezik, pa je J. Bajamonti u tom spisu folklorizirao i dekonologizirao povijest, prikazavši Morlake kao homerski fosil, odnosno ljude čiju maštu i mišiće nisu oslabili hladna filozofija i pravila umjetnosti. Tim se J. Bajamonti distancirao od *Arcadije* onako kako je to učinio M. Cesarotti.

J. Bajamonti je svoj rad o Morlacima poslao Feriću s nekim drugim pjesmama,⁶⁶ a ovaj ga je, kao i mnoge druge spise parafrazirao i poetizirao, ali se pritom nije distancirao od *Arcadije*, već je svoju poslanicu *Ad clarissimum virum Julium Bajamontium Spalatensem* (Dubrovnik, 1799) napisao u latinskim heksametrima prema kanonu epistole proširene u rimsko doba i bez odnosa prema osobnom karakteru poslanice u stihovima iz doba senti-

---

Appendini, Prilozi za književnost jezik, istoriju i folklor, knj. 23 (1957), sv. 1—2, str. 29—30.

⁶⁰ Ž. Puratić, *Iz korespondencije hrvatskog latiniste Đura Ferića (1739—1820) sa Adamom A. Baričevićem (1756—1806) i Đživom Bizzaro (1782—1833)*, Živa antika, 23 (1973), 2 sv., str. 366—371.

⁶¹ Storia letteraria d' Italia scritta da una Società di professori, Guido Mazzoni, L'Ottocento, Milano 1913, str. 2, 12.

⁶² Ž. Muljačić, *La fortuna di G. Vico in Croazia*, Forum italicum, vol. II (1968), br. 4, str. 605—611.

⁶³ Opere dell'abate Melchior Cesarotti Padovano, vol. I, Saggi sulla filosofia delle lingue e del gusto, Pisa 1801. Saggio sulla filosofia del gusto all' Arcadia di Roma, str. 207—223.

⁶⁴ A. Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, Bilancio storico bibliografico di un millenio, Padova 1954, str. 303—304.

⁶⁵ Giornale Enciclopedico d' Italia, 1797, str. 77—98.

⁶⁶ I. Milčetić, *Dr. Julije Bajamonti i njegova djela*, Rad JAZU, knj. 192 (1912), str. 137, 141.

mentalizma, dakle iz njegova doba. I tu će biti djelovao njegov oprez i strah od cenzure koja je sa *Superiorum facultate* na dnu naslovne stranice bila nazočna kod tiskanja njegova djela. Uopće sva njegova djela tiskana prije pada Republike tiskana su u latinskim heksmetrima, podatak koji sam za sebe može nešto reći. U 18. st. su poslanica i pismo pak odigrali znatnu ulogu kao književni rodovi u širenju i jačanju evropske svijesti o zajedništvu nabraženih.⁶⁷

Poput J. Bajamontija Ferić je opisao narodno pjesništvo Morlaka kao tradicionalno pjesništvo koje nije pisano kao što u početku nije bila zapisana ni Ilijada:

... Homericum durum

Si Morlachi, inquis, genus, assuetumque labori
Audirent patrio pede versa, poemata, se se
Egregie pictos in cantibus his reperirent,
Et ritus velut in speculo intuerentur avitos.

(str. 3)

Idcirco a doctis vixisse putatur Homerus
Tempore, quo nondum modo dictas Graecia formas,
Sive elementa habuit: proin nullis carmina primum
Scripta viri in tabulis, sed ei caecoque, inopique
Grajugenum in ludis solemnibus, emporiisque
Decantata fuerunt; eademque egisse deinceps
Quos *consutores* recte appellare latina
Voce licet, varios quod pro re texere sueti
Cantus, et plerumque alienos, Maeonidamque
Multi ex hoc numero, quod non sua carmina semper
Cantasset, faciunt; adeo ut non unicos ipse,
At plures alii et diverso tempore cantus
Illos ediderint, qui uni tribuuntur Homero.

(...)

Quid, quod et Illyrii non scripti ab origine cantus,
Nec qui aliis praestant modo sunt? ... (str. 4)

Njihovo pjesništvo nije dakle bilo kao pjesništvo *Arcadije* virtuoznost, savladana teškoća jezika prema načelima razuma, već spontano otkriće naivne duše u kojoj se očitovala bit naroda shvaćena kao organizam i mentalitet nastao iz organizma. Ferić je potom idilizirao atletski lik Morlaka, sve uz konotacije Homerovih junaka, ali i Ossianovih:

... Jam vero magni sunt semper edones

Morlachi, et magni potores; verum ubi solvunt
Justa suis funebria, plus quae ingurgitet escis
Se gens coelo nulla est; conviviam semper
In luces tunc illi agitant. Hinc illa torosa
Colla virum, atque athletica brachia, ... (str. 12).

Seu qui semiferi, incultique, recedere eosdem
Moribus a nostris, et ab his quos pinxit Homerus
Contendit. ... (str. 19).

⁶⁷ P. Hazard, *La pensée européenne au XVIII siècle de Montesquieu a Lessing*, Paris 1963, str. 230.

Si non Morlachis ea solis propria censes
 (Et bene, nam tales etiam quis pinxit agrestes,
 Quos montana Caledoniae plaga celat, eosque
 Quos altis nebulosa jugis Hibernia pascit
 Proxima Pastorum gaudentes vivere ritu)
 At tantum hoc statutis, Morlacham ad Homericam gentem,
 Atque suos cantus propiores qualibet esse
 Gente subagresti, mores quod cuique seorsim
 Sunt alii a nostris, et Homeri a moribus, illud
 Afferre in medium poteris discrimen, amice, ... (str. 21).

Idiliziranje Morlaka i njihovo objašnjavanje Homerom i Ossianom značilo je ujedno i širenje pojma rodoljublja koje nije više samo zasnovano na boljoj poljodjelskoj proizvodnji. Takva preporođena nacija koju ne određuje tradicija, npr. katolička, a ni vjernost nekoj vladarskoj kući, zamišljena je u slobodnom partnerstvu prema evropskim nacijama,⁶⁸ a sastavljena je od ljudi što žive u homerskoj slobodi. Takva organska nacija nije se nazivala hrvatskim imenom, jer Ferić je izbjegavao legitimističke i dinastijske konotacije i načela, ali je to supstancijalno bila, njezin organski pojam bio je moguć na temelju Cesarottijeva nazora da nema elegantnih i barbarskih jezika.⁶⁹ Sve to bilo je sukladno recepciji J. J. Rousseaua u Njemačkoj, koja je u to doba vidjela Švicarsku kao seljačku demokraciju bez feudalaca. Kao u Njemačkoj kod J. Bajamontija i Ferića rusooovstvo djeluje u pravcu naglašavanja izvornosti nacionalne predaje i duha, pri čemu je njega hrvatskog jezika i folklorne pjesme igrala značajnu ulogu.⁷⁰ Uzor tom idiliziranju Morlaka mogao je biti i Rousseauov projekt za korzikanski ustav, gdje je pisac zamislio Korziku kao seljačku demokraciju. Idilizacija Morlaka tekla je dakle prema fiziokratskim načelima i Vicou, a kao takva spada u jedan od osnovnih postupaka mentaliteta 18. st. zaokupljenog traženjem boljeg društva, stoljeća koje je pojam sreće napravilo pravom čovječanstva zamijenivši pojam dužnosti pojmom sreće.⁷¹

Dok je 18. st. u Francuskoj i Engleskoj stvorilo pojam obnovljenog čovjeka u Indijancu, odnosno u otočkim zajednicama Tihog oceana pri čemu se uljuđeni čovjek često karikirao kao izopačen,⁷² pa pojam poljodjelsko-proizvodnog društva u Defoeovu *Robinsonu Crusoeu*, J. Bajamonti i Ferić idilizirali su Morlake, dakle svoj, hrvatski narod iz recepcije Cesarottijeva osijanizma čijim se Ferić učenikom priznao u naprijed navedenoj poslanici Cesarottiju, ističući bliskost s prirodom saživljenih Morlaka u vezi s osijanizmom.⁷³ A taj u biti rusooovski mit Morlaka snažno će djelovati u svem 19. st. u okviru recepcije Fortisa, Ferića i J. Bajamontija, pri čemu mit života ovih

⁶⁸ To je bio osamnaestostoljetni, a zapravo liberalni pojam nacije, *ibid.*, str. 184.

⁶⁹ *Op. cit.* ad 63, str. 2—4.

⁷⁰ Kohn, *op. cit.*, str. 353, 381, 423.

⁷¹ Djelo iz bilj. 67, str. 25, 33.

⁷² *Ibid.*, str. 358—359.

⁷³ Tu bliskost priznao je i M. Cesarotti u odgovoru Risposta a Monsieur M. George Ferrich a Ragusa, Padova 26. travnja 1804. Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb, R. 3424.

pisaca neće igrati uloge, pa se ni njihova imena nisu održala u evropskom mitu o Morlacima.⁷⁴ Sam J. Bajamonti uzalud je pokušavao plasirati prijevod svog rada o Morlacima na bečko književno tržište, moleći pri tom Ferića da ga upozna s austrijskim intelektualcima.⁷⁵

Ferić je napisao još poslanicu *Ad clarissimum virum Joannem Muller. Epist. la. Huic accedunt illyricae linguae poemata triginta septem latinis carminibus ab eodem reddita* (Dubrovnik, 1798), u kojoj je Hrvate prikazao folklorno, ali kao junački narod. Izraz narodnog junaštva je upravo narodna pjesma koju je opisao:

Hic operae est pretium cognoscere, quale adhiberi in
Cantibus his soleat metri genus, ecqua canantur
Praecipue, quali instrumento, quae Illyrii pars
Horum sit studiosa magis: non haec peregrino
Audire ingratum fuerit tibi. Carminis est lex
Heroici, dena ut concludere syllaba versum
Debeat: interdum est similis vocum exitus, idque
Versibus in binis sibi succedentibus usque ad
Finem aliqui servant, multi hoc ab more recedunt,
Arbitrioque cadunt cantantis verba: soluti
At seu sunt versus, quales ab origine solos
Gens rudis illa habuit, simili aut ratione cadentes
Constanti debet semper praecedere lege
Quemlibet ex illis, et claudere continuato
Oh quoddam tractum sic spiritu, ut exanimari
Cum plane id reris, crispa tum voce vibrissent,
Attolantque notis adeo altis ac peracutis,
Ut credas ululare lupos: in carmine cantus
Heroo semper celer est insuave sed illud
Oh trahitur. Veterum heroum, sua quos peperit gens,
Praeclara assidue decantant facta, virile
Nempe in bellis robur, amicitiasque, fidemque,
Mortem obitam ob patriae, vel libertatis amorem;
(...) Harmonicum autem
Quo canere est mos instrumentum *Gusla* vocatur
Simplice praetentum chorda, quae constat equinae
E pilis caude quampluribus: ad feriendum
Utuntur plectro, similis quod prorsus obarmat
Chorda quoque; ... (str. 7—8).

⁷⁴ Od preobilne literature na ovu temu spomenut ću samo najrecentniju — I. Pegerin, *Die Morlaken in der deutschen Reiseliteratur, Die Welt der Slaven*, 19—20 (1974—1975) V. Bazala, *Osvrt na neka poglavlja prosvjetiteljstva u hrvatskim zemljama*, Forum, 18 (979), br. 1—2, str. 298—309. U evropskom mitu o morlacima djeluje još Balthasar Hacquet, I. Pederin, *Balthaser Hacquet, prvi folklorist i etnolog hrvatskih krajeva*, Radovi filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio lingvističko-filološki, 7 (1972/73), god. 11, sv. 11, a svakako i Fortis s *Viaggio in Dalmazia*, Mleci 1774.

⁷⁵ M. Pantić, Solarić, Kreljanović, Apendini, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 1957, sv. 1—2, str. 26: V. Maštrović, *Zadranin Ivan Kreljanović Albinoni, istaknuti hrvatski intelektualac iz početka XIX. st.*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. 19 (1972), str. 63—96.

Južne Slavene dijelio je na Hrvate (Ilire), Srbe i Muslimane, ali on ima pred očima prostor svih južnih Slavena između Nijemaca i Grka uključivši Istru na zapadu:

Alterius generis post haec quacumque sequuntur,
Cuncta mihi Illyricae sed originis, utpote scripta
Nostrate a Serblis lingua, Maesisque professis
Nomen, et impuri sectam Mahometis: ... (str. 13).

Ferićev relator u Beču bio je Stjepan Rajčević, a Ferić je sa svojom poslanicom imao uspjeha, pa je povjesničar J. Müller u svojoj općoj povijesti svijeta *Vier und zwanzig Bücher allgemeiner Geschichte besonders der europäischen Menschheit* (2. sv., 17. knj. Tübingen 1810, str. 383—391) prikazao Dubrovnik kao slobodan, a samo slobodan narod dostojan je po Mülleru povijesti.⁷⁶

Ferić je još napisao poslanicu *Ad clarissimum virum Michaellem Denisium vindelicum*. Epistola (tiskom izdana u Dubrovniku, 1824) u kojoj je prikazao kulturu naših gradova u Dalmaciji i hrvatske pjesnike tih gradova, a potom i povijest Dalmacije u glavnim crtama, pri čemu je postupao na način koji se malo razlikuje od postupaka ilirizma što je započeo malo nakon toga izdanja. O folkloru nije pisao vjerojatno zato što je Michael Denis doduše preveo Ossiana i zanimao se za narodnu pjesmu, ali samo njemačku, jer je kao kustos Carske knjižnice i nastavnik na Theresianumu djelovao u okviru bečkog centralizma i germanizacije, ali ne i hrvatsku, za koju je on znao.⁷⁷ Ako mu je Ferić pisao o našoj povijesti i kulturi, on je time austrijsko činovništvo želio razuvjeriti u postulat koji ono duguje Jerneju Kopitaru, a to je da južni Slaveni nisu povijesni narodi nego folklorni organizam koji se ostvaruje u jeziku i folkloru, te da Hrvata zapravo nema.⁷⁸

Ferića i Bajamontija je njihovo folklorno rodoljublje upućivalo na sjever prema odgovarajućem tipu njemačkog rodoljublja. No tu je bio i još jedan razlog — Ferićevi protuturski osjećaji u skladu s općim protuturskim raspoloženjem u Dubrovniku koje se pored sveg opreza osjećalo u 17. st., a jačalo je u 18. st.⁷⁹

Tako je u spjevu *Zgode od boja ke sljedisce oko Spuzja i Sgabljaka godine 1788*. prikazao junaštva hrvatskih vojnika koje je predvodio Filip Vukosović iz Senja i Crnogoraca. U tom netiskanom spjevu Ferić Hrvate naziva svojim pravnim imenom i iskazuje gordost junaštva svojih sunarodnjaka. U zaključku vidi zapadanje polumjeseca i trijumf dvoglavog orla:

⁷⁶ N. Beritić, *Johannes Müller i Dubrovnik*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. 24 (1968), sv. 1—2, str. 30—40; ista, *Pisma Stjepana Rajčevića Johannesu Mülleru*, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, 6—7 (1959), str. 297—307.

⁷⁷ M. Janković, *Ossian kao poticaj za sakupljanja narodnih pjesama kod južnih Slavena*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, knj. 38 (1954), str. 192—199.

⁷⁸ S. Bonazza, *Bartolomäus Kopitar, Italien und der Vatikan* (Geschichte der Kultur und Geisteswelt der Slowenen, Bd. XVI), München 1980. Vidi i J. Pogačnik, *Bartholomäus Kopitar, Leben und Werk*, München 1978.

⁷⁹ V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808. Drugi dio od 1526. do 1808*. NZ MH, 1980, str. 388

Vidim smartnom u bljedilu
 Turski mjesez gdje zapada
 Za u vjek státi u tamnilu
 I nê isteći i već ikada.
 Orla vidim dvoglavoga
 Pri cestitom gdino u slavi
 Priko cvjeta Otmanskoga
 Nastrjet krila jurse spravi.⁸⁰

Ovo odgovara nastojanjima dubrovačke diplomacije da Austriji postane prijatelj prije nego ona postane Dubrovniku susjed, jer u ovom ratu Josip II. trebao je steći Srbiju i Bosnu.⁸¹

Ne želeći ulaziti u raščlambu svih Ferićevih tiskanih i netiskanih djela, koja su u literaturi poznata i razmotrena, moramo istaknuti da do šire suradnje južnohrvatskih rodoljuba i fiziokrata s Austrijom nije došlo vjerojatno zbog Kopitareve nesklonosti prema južnohrvatskom pjesništvu. Znamo da je Michael Denis u to doba bio u vezi s A. Baričevićem. Beč Marije Terezije i Josipa II. zanimao se za njemačko, a još ne za južnoslavensko narodno pjesništvo. Pa ipak, J. Kopitar, koji je kao ravnatelj dvorske knjižnice i cenzor bio čovjek od znatnog utjecaja na dvoru, tražio je u to doba nekog tko će skupljati narodne pjesme južnih Slavena, a potom glagoljske rukopise i stare crkvene knjige. Prvi kojeg je on želio u tom smjeru pokrenuti bio je Frano Maria Appendini. Njemu je J. Kopitar napisao niz pisama između 1811. i 1825. koja ipak nisu urodila suradnjom.⁸² Dana 29. ožujka 1822. pisao mu je npr. da Vuk St. Karadžić priprema već treći svezak narodnih pjesama, te da želi da sve dosad poznate pjesme potječu od pravoslavnih — *ex ore Illyriorum graeci ritus*, te da ne zna zašto i katolici ne bi skupljali i bilježili svoje pjesme (*Quin emo vestrum et catholicorum thesauros huius generis aperit et publici facit juris?*). To je svakako čudno ako se zna da je baš Ferić u to doba bio sabrao svoju narodnu pjesmaricu.⁸³

Ta pisma međutim mogu pokazati da je između hrvatskog rodoljublja i začetaka slavistike i austrijske slavistike bilo i znatnih razlika. Tako je J. Kopitar već 15. studenog 1811. pisao F. M. Appendiniju savjetujući mu da nauči njemački, te da se upozna sa stečevinama njemačke slavistike. Štoviše, to je J. Kopitar smatrao neophodnim, upozoravao ga je da Ulfilina Biblija nije slavenska, uopće, smatrao je s pravom Appendinijev *De vetustate* zastarjelim. Appendini nije poznao poredbenog njemačkog jezikoslovlja, a ni rad Franza Boppa. Kopitarove savjete nije poslušao. Iz recepcije Appendinijeva djela pod naslovom: *Ragusa dei Martechini. De vetustate et praesantia linguae Illyricae eiusque necessitate ad populorum origines investigandas.*

⁸⁰ Dubrovačke biblioteke, rkp. 866.

⁸¹ Ž. Muljačić, *Prilog politici Dubrovnika za austrijsko-turskog rata 1788/9*, Historijski zbornik 6 (1953), br. 1—4, str. 25—32.

⁸² J. Nagy, *Nekoliko pisama B. Kopitara F. M. Appendiniju (1811—1827)*, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 9 (1920), str. 99—124.

⁸³ Izdao ju je M. Pantić, *Narodne pesme u zapisima XV—XVIII. veka*, Antologija, Beograd 1964, str. 217—242. Vidi još M. Stojanović, *Ferićeve pučke poslovice*, Balcanica, 3 (1972) SANU, str. 64 ff. Ž. Puratić pisao je pobliže o tim pjesmama i njihovim prijevodima na latinski u radu *Hrvatski latinist Đuro Ferić i njegov interes za pučku poeziju hrvatsku i srpsku*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, 7 (1973), str. 301—323.

*Dissertatio quam Franc. Maria Appendini e scholis piis lexico illyrico (des Joach. Stulli) premiserat. 1806. S. in 8.*⁸⁴ vidi se da pisac smatra Slavene neobrazovanim narodima koji baš zbog toga čuvaju u svojim jezicima mnogo prastarih riječi, a time i mnogo stare mudrosti. Južni Slaveni dakle nisu povijesni narod nego filološka zanimljivost, pa pisac upoće ne razlikuje narode među južnim Slavenima, a tako ni J. Kopitar primjenjujući opći nazor njemačkog folklornog nacionalizma, da je država povijesna i u tom smislu neprirodna tvorevina, te da samo jezik i folklor čine narod. Tako će se pitanje naroda pojaviti kasnije kao dijalektalno, a ne državno-povijesno pitanje. A tu su mišljenja J. Bajamontija, Ferića i F. M. Appendinija, kako vidjesmo, bila znatno različita, jer oni su vidjeli Hrvatsku kao povijesni i folklorni organski narod, dok su raniji fiziokrati vidjeti naciju kao klub za promicanje gospodarskih interesa i s tim vezanog ćudorednog i društvenog preporoda. Ne želeći se i dalje baviti proučavanjem tog pitanja, jer to bi značilo zaći u pitanje austrijske slavistike i kroatistike, moramo recepciju Ferićevih djela svesti na njegov uspjeh poslije smrti u hrvatskoj književnosti.

Ferić nije uspio postati relatorom i popularizatorom hrvatskog folkloru i narodne pjesme u Beču, a nije došlo ni do suradnje hrvatske kroatistike i bečke slavistike, Appendinijevi nazori o slavenskom jeziku kao prajeziku evropskih naroda bili su zastarjeli i neodrživi, pa je Ferić od svog doba prihvaćen kao *poeta eruditus*, učeni pjesnik, dakle pjesnik s kojim se jedno doba završava. Evo nekrologa:

(...)

Heu Ferrichius occidit,
 Quo nostri haud alius vixit amicior
 Quo nemo potior fuit
 Musarum, patrieque, atque sodalium
 Cultor, non minus omnibus
 Flendus nempe bonis, quam tibi, quam mihi.⁸⁵

Kao učenog pjesnika i poznavatelja klasične metrike i književnosti opisao ga je njegov životopisac Tomo Krša 1824. Donekle je tome kriv i sam Ferić, jer ako je on fiziokratske i folklorno-rodoljubne ideje iznio u svećanim vergilijevskim latinskim heksametrima, on je s time, doduše, zaobišao cenzuru, ali je iznevjerio obzor čitateljskog očekivanja, koji nameće književni rod i stih što nije prikladan za gospodarska razmatranja, opise i preporuke da se uzgajaju neke kulture, a druge ne, opise izvoza vina i sl.

Ako Ferić npr. piše ... servitur quoque, parva sed affer
 Dona Ceres, primoque hortis plantare phaselum
 Vere student, ut brumae habent in tempora victum.⁸⁶
 (Periegesis, str. CII),

⁸⁴ Jenaische allg. Literaturzeitung, knj. I (1808), br. 17, str. 134.

⁸⁵ Georgium Higgiam Medicum in funere Georgii Ferrichi clarissimi poetae rhacusini Marci Bruerii moerentissimi discipuli sui Ode, Arhiv samostana male braće u Dubrovniku, rkp. 1149.

⁸⁶ Ferić ovdje slijedi savjete hrvatskog biskupa Ivana Dinka Stratika, koji je savjetovao da se u Dalmaciji više uzgajaju sočivice, a manje žito i kukuruz, Opuscoli economico-agrarii, Mleci 1790, str. 30—31. Stratiko, duhovna glava južnohrvatskih fiziokrata smatrao je da će se seljaci na ovaj način spasiti glada zimi.

on je time samo prividno očuvao semantički sustav umjetničkog djela, pa tako za žito rabi metaforu Ceres, zimu metaforizira sa *brumae in tempore*, što sve spada u okvir precioznosti *Arcadije* kao stilske formacije, njezine jezične virtuoznosti, a svakako slijedi klasične stilske postupke. No zapravo je Ferić preporučio da se manje sije žito, a više grah, da bi Mlječani zimi imali što jesti. Promičući ovakve gospodarsko-utilitarne nazore, on je zapravo narušio semantički sustav iznevjerivši siže koji književni rod nalaže, mogao je dakle biti razumljiv samo vrlo uskom razumom upućenih fiziokrata pregalaca, dok širi krug, kao i cenzor nije razumio stvarnu poruku njegova djela. To isto se može reći za njegovo idiliziranje morlačkog folkloru koji ne spada u siže klasičnih latinskih heksametara, kao ni folklorno pjesništvo uopće.

Zbog svega toga Ferić je neposredno poslije smrti smatran samo učenim pjesnikom. Drugačije teško da je moglo biti, a njegov biograf i pisac nekrologa, ako je i vidio njegov fiziokratski svjetonazor, nije ga mogao isticati u recepciji u reakcionarnim dvadesetim godinama 19. st.

Ilirizam su privukla njegova djela na hrvatskom jeziku, pa je Ivan Mažuranić objavio u *Kolu* 1842. Ferićevo »Uzetje Očakova« zbog protuturskih osjećaja i panslavizma, što je sve odgovaralo ilirizmu. Njegove basne otkrio je Antun Kaznačić i one su se pojavile 1844. u *Srbsko-dalmatinskom magazinu*. Urednik Đorđe Nikolajević, predstavivši Ferića, dodao je da njegove basne idu »u red među najbolje slavjanske proizvode«. ⁸⁷ Ferić je dakle igrao ulogu u ilirizmu. Kao i mnogi drugi književni pokreti, osobito u 19. st., ilirizam se oslanjao na starije pisce u prvom redu na Ivana Gundulića i Andriju Kačića Miošića, sad vidimo i na Ferića. No Ferić kao i A. Kaznačić bili su pisci koji su po svojem shvaćanju naroda, a Ferić osobito po svojim fiziokratskim idejama spadali u 19. st. On je bio suvremeni pjesnik po problemima koji su ga zaokupljali. U recepciji Ferića za ilirizam ističe se prije svega njegov rad na prikazu hrvatskog folkloru, ⁸⁸ štoviše mi možemo s Gruborom smatrati Ferića preporodnim piscem kao A. Kačića. Preporod hrvatskog jezika u drugoj polovici 18. st. s filološkim radom na rječnicima bio je popraćen i književnim preporodom koji je počeo s fiziokratima u mletačkoj Hrvatskoj, da bi s Ferićem i J. Bajamontijem tražio nov i preporođen pojam naroda kao organizma u morlačkom folkloru. Granica ilirizma prema »starijoj« književnosti nije dakle prirodna, što Ferić lijepo pokazuje. Antun Kaznačić prikazao je Ferića u *Zori dalmatinskoj* 1845. ⁸⁹ kao potomka skromne građanske obitelji koji je postao nešto zahvaljujući svojoj učenosti. »Malahno imanje njegovieh roditeljah ne mogase slutiti prem veliko uhvanje naprédka koi ga čekaše radi česa u njemu mudrost i krépost tot lěpša odsiva těskochom bitcha domache-ga«. No baš taj ulomak kaže nam da se Ferić ne može svoditi na pitanje

⁸⁷ Stihotvorenja, 1. Pričice Ferićeve izj. I. Knjige, Srbsko-dalmatinski magazin za leto 1844. str. 76—104, i 1845, str. 138—147, 1846, str. 116—118.

⁸⁸ I. Pederin, *Slovinstvo i patriotizam kod Kačića*, Makarski zbornik, I (1961), str. 407—416, isti, Odnos hrvatske naobrazbe prema Kačiću kao ostvarenje hrvatskog narodnog preporoda, *Kolo* IX (CXXIX) (1971), str. 24—35. O preporodu hrvatskog jezika u to doba vidi u naprijed navedenom radu Dalibora Brozovića. Đuro Grubor, Ferić, Ilir iz Dubrovnika, u Gajevoj »Danici ilirskoj« g. 1836. i Ivan Mažuranić, Nastavni vjesnik, knj. XVII (1909), sv. 10, str. 721—749. To je prikaz recepcijskih tokova Ferića u ilirizmu.

⁸⁹ Nadhvala plemenitoj spomeni D. Jurja Guozdenice ili Fericha Dubrovčana 1) Upisana od Gosp. Antuna Kaznačiča, *Zora dalmatinska*, II (1845); br. 25. str. 193—195; br. 27, str. 209—11; br. 28, str. 218—19.

njegove recepcije u ilirizmu, on je radije njegov začetak i početak, to više što je između njegove smrti (1820) i početka ilirizma prošlo vrlo malo vremena.

Pišući 1882. Ivan August Kaznačić⁹⁰ revidirao je liberalni sadržaj Ferićeve recepcije za ilirizam, pa je istakao da je Ferić pisao latinski slijedeći Horacijevsko načelo *odi profanum vulgus et arceo* (citirano prema Kaznačiću). No zato je istakao da je Ferić bio prvi koji je skupljao narodne umotvorine, te da je kao takav preteča Vuka St. Kardžića, što opet upućuje na zaključak da Ferića valja razmatrati u okviru ilirizma.

Ferićevo zanimanje za folklor igralo je u 19. st. daleko veću ulogu od zanimanja za klasičnu književnost i plastične umjetnosti. Njegovo fiziokrat-sko zanimanje za gospodarstvo nije u 19. st. kod nas igralo nikakve uloge, jer je ilirizam bio politički i kulturni pokret, a ne gospodarski.

(Primljeno u Razredu za suvremenu književnost JAZU)

---

⁹⁰ Gjuro Ferić (Gvozdenica) (rođ. 5. júnija 1739 + 13. marta 1820) I. A. K., Slovinac, 5 (1882), br. 12, str. 188—190

Ivan Pederin

ĐURO FERİĆ — THE POET OF CROATIAN PHYSIOCRATS

Summary

Đuro Ferić (1739—1820) was a priest, later the general vicar to the Dubrovnik (Ragusa) Archdiocese, and a poet. Most of his poetical works, written in Latin hexameters, were considered as Latin poetry. The verse and relation to Vergil and Horace were analysed.

In this work Ferić is considered as a modern poet. The author answers the question what was his and his friends' opinion on poetry. They also wrote Latin verses and spent most of their lives in Rome being in touch with *the Arcadia*, as Ferić did. The following analysis of his *Periegesis* resulted a paraphrasis of works written by physiocrats of Dalmatian Croatia on freedom based on civil liberty, work and life in *villa rustica*. According to these principles Ferić was compared to other similar poets, such as Albrecht von Haller, a Swiss, and Giuseppe Parini.

In his later poems he turned towards Ossianism, the linguistic nationalism and the Croatian folklore, comparing the Croats living in mountains (the Morlachs) to Homeric heroes and their poetry to the Ossian one. He had a precise idea on Croatia and tried to establish contracts with the intellectuals in Vienna. His success was poor as these disliked Croatian poetry and considered Croatia to be a nonexistent nation. They considered only the language, not history and culture, to be constituents of a nation. There they followed German nationalistic patterns.

His success in the subsequent Croatian national movement was considerable. Because of this he can be considered to be a precursor to the Illyrism.

It was difficult to accept his poetry written in Latin. Yet he was all his life *poeta eruditus*. He did so to avoid any trouble with the censorship. The Republic of Dubrovnik had introduced it and some other oppressive measures after the Napoleon's abolition of the Venetian Republic in 1797.